

*СУЄТНОВ Євгеній Павлович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри екологічного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

КОНВЕНЦІЯ ПРО БІОЛОГІЧНЕ РІЗНОМАНІТТЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗРОБЛЕННЯ ЕКОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ НА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ РІВНІ

Біологічне різноманіття – це різноманіття живих організмів Землі на всіх рівнях організації та в усіх середовищах існування [1, с. 85]. Воно має значну екологічну, генетичну, соціальну, наукову, культурну, рекреаційну та естетичну цінність, адже забезпечує екосистемні та біосферні функції живих організмів та формує середовище життєдіяльності людини.

Разом із тим однією з найактуальніших екологічних проблем людства є втрата біорізноманіття. За розрахунками вчених, за останні 400 років з лиця Землі зникло 120 видів амфібій, 94 види птахів та 63 види ссавців [2]. Кожен зі зниклих видів – остаточна та непоправна втрата для біосфери, проте набагато більша кількість видів перебуває під загрозою зникнення. І неважко уявити, у якій видовій пустелі може дуже скоро опинитися нинішній «володар планети» у випадку збереження цієї небезпечної тенденції [3, с. 14].

Причин вимирання видів можна позначити англійською аббревіатурою «HIPPO», перша літера якої означає найбільш значиму причину зменшення біорізноманіття планети, а наступні літери відповідно розташовуються по мірі зменшення значущості фактора. Буква «H» походить від англ. habitat – житло, місцепроживання, тож першопричиною скорочення біоресурсів є руйнування звичних для організмів місць проживання. Буква «I» походить від англ. invasion і перекладається як вторгнення, навала і посягання. Вона свідчить про широкий вплив вторгнення чужорідних видів, оскільки інтродукція чужорідних видів, навіть із благими цілями, являє собою біологічне забруднення. Занесені з інших куточків планети, деякі види швидко поширюються та витісняють корінні види екосистем. Перша літера «P» означає третю проблему – забруднення довкілля (від англ. pollution), тоді як друга літера «P» пов'язана з популяцією людей – із перенаселеністю планети (від англ. population). Остання буква «O» свідчить про надмірну експлуатацію біоресурсів – знищення видів шляхом полювання та рибного лову (від англ. overexploitation) [4, с. 132, 133].

Отже, найбільш значимою причиною зменшення біорізноманіття нашої планети є не забруднення навколишнього природного середовища і навіть не знищення видів шляхом полювання та рибальства. Такою причиною фахівці називають руйнування людиною місць перебування живих організмів, а саме, руйнування природних екологічних систем на значних морських і суходільних територіях.

Екологічна система, або екосистема – біологічна система, що складається зі спільноти живих організмів, середовища їх існування, системи зв'язків, що здійснюють обмін речовиною та енергією між ними [5]. Тож, екосистема – це

сукупність живих організмів, які пристосувалися до спільного проживання в певному середовищі існування, утворюючи з ним єдине ціле.

Значення екосистем у природі складно переоцінити, адже вони є гарантом стабільності довкілля, найважливішою структурною одиницею навколишнього світу, фундаментом життя. Проте хижацька господарська діяльність людини призвела до істотного зменшення природних екосистем. Якщо на рубежі ХІХ–ХХ ст. території з повністю зруйнованими екосистемами займали лише 20% усієї суші, то до кінця ХХ ст. вони охоплювали вже 63,8%. У деяких частинах планети екосистеми порушені локально, а в інших – руйнування відбулося на величезних просторах [3, с. 9].

З урахуванням функцій екологічних систем у природі та їх значення для підтримання сприятливого стану довкілля надзвичайно важливим завданням є збереження екосистем для забезпечення сталого розвитку. Саме для досягнення цієї мети у 90-х рр. ХХ ст. була розроблена концепція екосистемного підходу.

На міжнародному рівні екосистемний підхід було запроваджено в рамках Конвенції охорону біологічного різноманіття, або Конвенції про біологічне різноманіття, яка була відкрита для підписання в м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 05.06.1992 р. та набула чинності 29.12.1993 р. [6] Від імені України вона була підписана 11.06.1992 р. та ратифікована 29.11.1994 р. [7].

Метою Конвенції є регулювання діяльності суб'єктів міжнародного права із захисту, відновлення, збереження та сталого використання біорізноманіття. Незважаючи на те, що в тексті цього документа екосистемний підхід прямо не передбачено, існують відповідні рішення нарад керівного органу Конвенції – Конференції Сторін – стосовно цього питання.

Станом на жовтень 2016 р., усього було проведено 12 нарад Конференції Сторін Конвенції, де обговорювалися різні питання, так чи інакше пов'язані з екосистемним підходом. Та найпродуктивнішою виявилась саме п'ята нарада, яка проходила в м. Найробі (Кенія) з 15 по 26.05 2000 р., бо на її 5-му засіданні було прийнято рішення V/6 «Екосистемний підхід», у додатку до якого є опис екосистемного підходу (розділ «А»), перелік його принципів (розділ «В») та практичні рекомендації щодо його застосування (розділ «С») [8].

Згідно з розділом «А» додатку екосистемний підхід означає стратегію комплексного управління земельними, водними та біоресурсами, яка забезпечує їх збереження та стале використання на справедливій основі. Його підґрунтям є відповідні наукові методології, що охоплюють усі рівні біологічної організації, включаючи основні процеси, функції та взаємозв'язки між організмами та навколишнім середовищем.

У розділі «В» додатку перераховані 12 принципів екосистемного підходу, які є взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими та мають застосовуватися як єдине ціле. Вказані принципи наводяться з поясненнями. Зокрема:

1. Визначення завдань управління екосистемами суспільством.

Вказаний принцип передбачає, що різні верстви суспільства розглядають екосистеми з точки зору власних економічних, культурних і суспільних потреб. Корінне населення та громади, які живуть за рахунок природних ресурсів, є зацікавленими сторонами, чий інтерес потрібно враховувати, тому екосистеми

повинні управлятися з урахуванням їх справжніх цінностей, на справедливій і рівній основі для отримання як матеріальних, так і нематеріальних вигод для людини.

2. Максимальна децентралізованість управління екосистемами.

Децентралізоване управління є більш ефективним та справедливим. До нього слід залучати всі зацікавлені сторони для забезпечення збалансованості місцевих інтересів із ширшими інтересами суспільства. Чим ближче органи управління до екосистеми, тим вища відповідальність і підзвітність, ширше коло власників і складу учасників, і тим активніше можуть використовуватися місцеві ресурси і знання.

3. Врахування впливу на суміжні або будь-які інші екосистеми.

Так, різні втручання в екосистему можуть чинити невідомий чи навіть непередбачений вплив на інші екосистеми. Тому всі можливі наслідки повинні уважно оцінюватися й аналізуватися, що може вимагати створення нових додаткових структур або механізмів, які дозволяють відповідним організаціям виробляти належні компроміси.

4. Управління екосистемами в економічному контексті.

Будь-яка програма управління екосистемою має: а) усувати диспропорції в структурі ринку, які негативно впливають на біорізноманіття; б) надавати стимули для збереження біологічного різноманіття і сталого використання; с) за можливості зосереджувати всі витрати та вигоди всередині самої екосистеми.

5. Забезпечення збереження структури та функцій екосистеми.

Функціонування та стійкість екосистеми залежать від стану динамічних взаємозв'язків усередині окремих біологічних видів, між видами, а також між видами і їх неживим оточенням. Збереження та відновлення цих взаємозв'язків має більше значення для збереження біологічного різноманіття, ніж просто охорона окремих видів.

6. Управління екосистемами в межах природного функціонування.

При оцінці можливостей досягнення основних цілей управління особливу увагу необхідно приділяти тим факторам довкілля, які обмежують природну продуктивність, структуру, функціонування та різноманітність екосистем. На функціонування екосистеми можуть впливати тимчасові, непередбачені або штучно створені фактори, що, у свою чергу, має адекватно враховуватися при управлінні.

7. Застосування екосистемного підходу у відповідних масштабах.

Екосистемний підхід має застосовуватися в часових і просторових масштабах, які відповідають меті. Межі управління мають визнаватися на практиці користувачами, органами управління екосистемою, вченими, корінними та місцевими народами. Цей підхід враховує ієрархічну природу біологічного різноманіття, яка характеризується взаємодією та інтеграцією на генному, видовому та екосистемному рівнях.

8. Довготривалість цілей управління екосистемами.

Процеси в будь-якій екосистемі позначаються мінливістю часових параметрів та можливістю відстрочених наслідків, що, зрозуміло, вступає в

протиріччя із властивою людині тенденцією віддавати перевагу сьогочасній вигоді перед очікуваною.

9. Врахування неминучості змін екосистем.

Екосистеми постійно змінюються, в тому числі склад видів і достаток популяцій. Тому органи управління мають пристосовуватися до цих змін. Крім і без того властивій екосистемам динаміці змін, вони піддаються впливу цілої низки невстановлених або непередбачених факторів. Екосистемний підхід вимагає адаптивного управління, що передбачає прогнозування і пристосування до можливих змін. При цьому рішення, які заздалегідь визначають наслідки, мають розцінюватися з належною обережністю.

10. Рівновага між збереженням та використанням біорізноманіття.

Біорізноманіття відіграє ключову роль у здійсненні функцій екосистем та інших процесів, від яких у кінцевому підсумку залежить і людина. Раніше існувала тенденція поділу керованих компонентів біологічного різноманіття на охоронювані й такі, що не підлягають охороні. Але зараз є необхідність розглядати ситуацію гнучкіше, коли збереження і використання біорізноманіття розглядаються в єдиному контексті.

11. Врахування будь-якої інформації.

Для вироблення ефективних стратегій управління екосистемами важлива будь-яка інформація, яка має доводитись до всіх зацікавлених сторін.

12. Залучення зацікавлених сторін.

Проблеми управління екосистемами мають комплексний характер, із великою кількістю взаємозв'язків, побічних дій і наслідків. Для їх вирішення слід застосовувати необхідний обсяг знань та залучати зацікавлені сторони на місцевому, національному, регіональному та міжнародному рівнях.

Наведені принципи мають застосовуватися на практиці, а тому в розділі «С» додатку до рішення, як було зазначено, закріплені практичні рекомендації щодо застосування екосистемного підходу. Усього їх п'ять, зокрема:

1. Орієнтація на функціональні взаємозв'язки та процеси в екосистемах.

Багато зі складових біорізноманіття грають ключову роль в екосистемах, контролюючи запаси і потоки енергії, води та поживних речовин, забезпечуючи їх стійкість у разі серйозного втручання. При цьому потрібні глибші знання про функції та структуру екосистем і роль окремих компонентів біорізноманіття в них, щоб встановити фактори, які впливають на стійкість екосистем, наслідки втрати біорізноманіття та фрагментації середовища мешкання, а також причини такої втрати. Проте незважаючи на недостатність знань у цій сфері, управління екосистемами має здійснюватися вже зараз.

2. Сприяння справедливому користуванню благами.

Екосистемний підхід покликаний гарантувати справедливий розподіл усіх вигод, що одержуються від використання біорізноманіття, серед усіх людей на місцевому, державному, регіональному та глобальному рівнях. Зокрема, будь-які продукти використання біорізноманіття повинні розподілятися й між тими сторонами, які здійснюють їх виробництво та управління ними. А для цього необхідно: розширення можливостей, особливо на рівні місцевих громад, які здійснюють управління екосистемами; проведення належної оцінки продуктів і

послуг, що надаються екосистемами; усунення всіх негативних стимулів, які призводять до недооцінки багатьох практичних вигод використання ресурсів екосистем; запровадження стимулів, які заохочують здійснення правильної стратегії управління екосистемами.

3. Використання стратегії адаптивного управління екосистемами.

Усі процеси та функції в екосистемі є комплексними та мінливими, при цьому рівень їх невизначеності зростає більше, якщо врахувати маловивчену взаємодію екосистем із різними соціальними структурами. Тому управління екосистемами повинно також мати на увазі пристосування наявних методів до реальних процесів управління. Усі програми управління екосистемами повинні скоріше орієнтуватися на непередбачені обставини, ніж на певні заздалегідь визначені установки. Подібним чином має існувати і гнучкість у прийнятті рішень та їх виконанні, оскільки довготривалі рішення, які не передбачають можливість внесення змін, можуть виявитися неадекватними чи руйнівними. Управління слід розглядати як довгостроковий експеримент, розвиток якого здійснюється на основі результатів, отриманих у ході самого експерименту.

4. Здійснення управління за допомогою заходів, співрозмірних питанню, що вирішується, та шляхом максимальної децентралізації.

Надзвичайно важливим є визначення відповідного рівня рішень та заходів з управління екосистемами. Ефективна децентралізація передбачає такий рівень повноважень зацікавленої сторони, коли остання бере на себе відповідальність і одночасно має можливість здійснення заходів. При цьому потрібна підтримка у вигляді заохочуючих політичних рішень і законодавчих основ. Якщо мова йде про ресурси, які перебувають у суспільній власності, масштаб рішень і заходів з управління має бути широкий, щоб охопити всі наслідки практичної діяльності сторін, які беруть участь в управлінні. Для прийняття такої політики може знадобитися створення належних структур, а для вирішення деяких проблем і питань може знадобитися вищий рівень управління, наприклад, міждержавне або навіть глобальне співробітництво.

5. Забезпечення міжвідомчої взаємодії.

Екосистемний підхід має повною мірою враховуватися при розробці та перегляді державних стратегій і програм із підтримання біорізноманіття. Також він має впроваджуватися в сільському господарстві, рибній промисловості, лісовому господарстві, інших системах, які впливають на стан біорізноманіття. Управління природними ресурсами вимагає активізації міжвідомчої взаємодії та співробітництва на різних рівнях, яке може бути налагоджено шляхом створення міжвідомчих органів у рамках національних урядів або структур для обміну інформацією та досвідом.

Таким чином, на міжнародно-правовому рівні зроблено важливі кроки стосовно збереження та відновлення природних екологічних систем, оскільки в рамках Конвенції про біологічне різноманіття розроблено поняття, принципи і практичні рекомендації щодо застосування екосистемного підходу. Разом із тим ефективність цього підходу залежатиме, передусім, від його впровадження в рамках національного законодавства різних країн. З огляду на це, вважаємо, що одним із основних напрямів екологічної політики України має бути широке

та послідовне впровадження екосистемного підходу у вітчизняне екологічне законодавство.

Список використаних джерел:

1. Екологічна енциклопедія: У 3 т. / Редколегія: А. В. Толстоухов (головний редактор) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – Т. 1: А-Е. – 432 с.: іл. – (В опр.).
2. Биоразнообразие [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Биоразнообразие>
3. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С., Рейф И.Е. Перед главным вызовом цивилизации: Взгляд из России. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 224 с.
4. Пузанова, Т.А. Экология: Учеб. пособие / Т.А. Пузанова. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2010. – 287 с.
5. Экосистема [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Экосистема>
6. Конвенція про охорону біологічного різноманіття [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_030
7. Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття: Закон України від 29.11.1994 р. № 257/94-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 49. – Ст. 433.
8. Решение V/6. Экосистемный подход [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tematea.org/russian/?q=node/262>